

Relationen mellan hantverk, kreativitet och estetik

Siri Homlong, Konstfack

Slöjdamnets kursplan anger bland annat att undervisningen ska ge eleverna erfarenhet av att arbeta med olika material och tekniker och därigenom utveckla sin hantverksskicklighet. Genom att låta elever möta äldre tiders slöjdtraditioner och nutida design är målet att väcka elevers nyfikenhet och lust att utforska material och hantverkstekniker, och på ett kreativt sätt utveckla egna idéer med estetiska och kulturella uttryck.

Kreativitet handlar om att tänka eller skapa något nytt. För att kunna vara kreativ i slöjden måste man ha något att vara kreativ med. För att formge och framställa funktionella föremål behövs kunskaper om vilka material som lämpar sig och vilka hantverkstekniker som gör föremålet hållbart för sitt syfte. För att utveckla idéer och skapa estetiska och kulturella uttryck i föremålen behövs en förståelse för hur materialen kan formas och hur kulturella uttryck kan åstadkommas.

Denna text tar utgångspunkt i det som står allra först i kursplanens syfte: att eleverna ska arbeta med olika material och hantverkstekniker och själva formge och framställa föremål. Frågor som diskuteras i denna text är hur undervisningen kan utveckla elevens kreativa förmåga i förhållande till material, teknik och formgivning och hur den kan stödja elevens förmåga att formge föremål med estetiska och kulturella uttryck.

Slöjd och hantverksskunnande

Att kunna tillverka föremål, hantera verktyg och bearbeta material har sedan slöjdamnet infördes utgjort ämnets kärnverksamhet, och har idag stor relevans i skolans bildningsuppdrag. Att förstå de material och föremål som vi omger oss med, sitter på, klär oss i och använder i våra vardagsliv, ger förutsättningar för att både sköta dem och laga dem och gör oss till medvetna konsumenter. *Lär med kroppen, det fastnar i knoppen* är en devis som används för många olika ämnen i skolan. Med det menas att kunskaper som du får genom kroppslig erfarenhet befästs, och har lyfts som pedagogiska idéer inom upplevelsebaserat lärande och *learning by doing* (Dewey, 2005; Kolb, 1994 och Talle et al. 2021). Slöjdarbetet handlar just om att få erfarenheter av att bearbeta materialen med hjälp av olika verktyg och tekniker när föremål ska tillverkas. Eleven får kroppslig närkontakt med materialet som används, och erfarenheter av hur kroppen på bästa sätt möter materialet för önskad effekt.

Den ökade användningen av digitala verktyg kan få konsekvenser för utvecklingen av människors finmotorik, menar hjärnkirurgen Göran Lundborg (2019). När händerna används mindre i den dagliga tillvaron förändras händernas representation i hjärnan. Lundborg refererar till hjärnkirurgen Wilder Penfield och neuropsykologen Donald Hebb. Penfield kunde visa att det fanns kontakt mellan till exempel handen och speciella motoriska och sensoriska områden i hjärnan. Hebb kom fram till att en passiv hand på kort tid får en minskad representation i hjärnan enligt principen *use it or lose it* (Lundborg, 2019, s 24–26). Handens känselinformation till hjärnan utvecklar hjärnans kapacitet och påverkar till exempel muskelminnet som genom mycket träning kan gå på autopilot. Lundborg refererar i sin bok till slöjdlärare som upplever att elevers finmotorik och känsel under 2000-talet försämrats jämfört med tidigare.

I slöjden ges elever möjlighet att utveckla finmotoriken genom att till exempel fläta, hantera nål och tråd, virknål och stickor, vira metalltråd och tälja i färskt virke. De lär sig beprövade och fungerande konstruktionsmetoder i hårda och mjuka material, som ger förståelse för hur materialen kan fogas samman till hållbara och fungerande föremål. Den erfarenheten bildar grund för att sedan formge egna föremål i enlighet med kursplanens syfte. Eleven lyckas dock inte alltid vid första försöket, men kan ofta själv eller tillsammans med läraren eller andra elever komma fram till en lösning. I slöjden är eleverna ofta nybörjare, igen och igen och igen. När de börjar bemästra materialet, är det dags för en ny slöjduppgift att vara nybörjare i. För eleven kan det därför vara en fördel om undervisningen bidrar till en förståelse innan slöjdföremål ska tillverkas. Att pröva – och kanske misslyckas – i en övningsituation och därefter nyttja den erfarenheten vid tillverkning av ett föremål, kan vara mer motiverande än att behöva arbeta vidare med ett föremål som har synliga ”lärandespår”.

Slöjdandet handlar ofta om att reproducera och utgå från traditioner och beprövad erfarenhet. På så sätt får eleverna erfarenhet av metoder och tekniker som andra har utvecklat, och som har ett funktionellt perspektiv beträffande till exempel hållbarhet och effektivitet. Elevernas ackumulerade erfarenheter av konstruktioner i hårda och mjuka material och av de olika materialens egenskaper, ger dem förutsättningar för att hantera nya uppgifter.

Kreativt skapande

Vad är det att vara kreativ? Kreativitet kan beskrivas som förmåga till nyskapande, till frigörelse från etablerade perspektiv. En kreativ person har förmåga att komma med nya idéer och förverkliga dem. Det handlar om att använda det kända på nya sätt, att vara fantasifull och kunna föreställa sig andra lösningar än de man känner till. Vygotskij (1995), som ofta citeras i det här sammanhanget eftersom han skrivit om betydelsen av att utveckla barns fantasi och kreativa förmågor, menar att vuxna har större förutsättningar än barn att vara kreativa och fantasifulla eftersom vuxna har fler

erfarenheter. Ett bärande element i kreativitet är *kombinationsförmåga*, där vuxna har fler erfarenheter som kan inspirera till att tänka annorlunda och till exempel kombinera element från olika områden. Genom erfarenhet, *något att vara kreativ med*, kan nya idéer utvecklas. Det innebär att undervisningen måste erbjuda eleverna möjligheter till att få nya och olika erfarenheter för att stödja deras förmåga och inspirera till kreativitet inom ämnet.

Ordet inspiration kan härledas till det latinska ordet *inspiro*, som betyder att väcka liv i. Det handlar om ett stimuli som sätter igång den kreativa förmågan. I texten ovan framförs argument för att hantverkskunskaper och erfarenheter av att arbeta med slöjdens material är en viktig grund för att kunna vara kreativ i slöjden. I kursplanen är det framskrivet att eleverna ska inspireras i det egna skapandet genom att möta såväl äldre tiders hantverksföremål och slöjdtraditioner som nutida design. Genom undervisning om hur andra gjort föremål får eleven kunskaper om och erfarenheter av hur föremål kan utformas och ges förutsättningar att arbeta med färg, form och funktion för att skapa egna estetiska och kulturella uttryck, vilket kan ses som en brygga mellan hantverk och upplevelsen av material och föremål.

För att sätta igång en kreativ verksamhet i slöjden krävs alltså inspiration i form av erfarenheter av att bearbeta material, av hantverkstekniker och av föremål, både traditionella och av nutida design. För att stödja eleven i denna kunskapsutveckling, behöver lärare och elever kunna kommunicera kring de estetiska erfarenheter undervisningen erbjuder. Genom samtal med eleven utifrån elevens arbete och andra inspirationskällor kan läraren på ett konkret sätt hjälpa eleven att bli medveten om estetiska element som till exempel färg, form, mönster och materialegenskaper (Homlong, 2011).

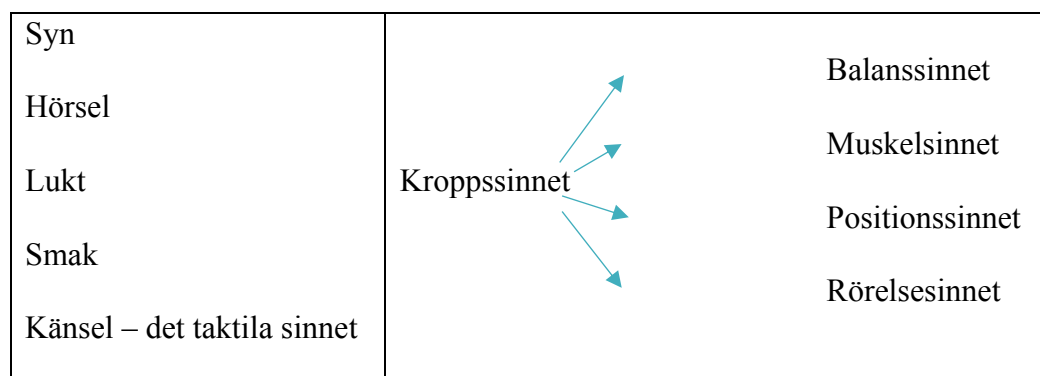
Det estetiska i slöjden

Begreppet *estetik* kan vara problematiskt. I dagligt tal används ordet estetiskt ofta synonymt med ett skönhetsomdöme. Våra lager av individuella preferenser som formats över tid av våra erfarenheter och av yttre omständigheter som trender i tiden, bidrar till att vi inte har så stor nytta av att använda begreppet normativt på det sättet i slöjden. När en slöjdlärare säger till en elev att det den gjort är eller blir fint, lär eleven något om lärarens preferenser. Det kan kännas bra att få höra, men det kan vara svårt att förstå vad som gör att slöjdföremålet får lärarens uppskattning och dra nytta av det i det fortsatta slöjdarbetet. Genom att istället lyfta egenskaper i föremålet, som hur färger använts, ytan tillverkats eller föremålets funktionella aspekter, får eleven guidning i tanken för vad läraren ser och det kan hjälpa eleven att själv sätta ord på aspekter vid formgivning och idéutveckling.

Begreppet estetik härstammar från det grekiska ordet *aisthesis*, som också har kopplingar till begreppet perception. Det handlar om vad vi upplever genom våra sinnen och håller oss informerade om relevanta aspekter i omgivningen och vår egen relation till dessa. Med hjälp av sinnena kan människan vara i kontakt med den yttre världen samt med känslorna i den egna kroppen. Vilka sinnen talar vi då om?

Figur 1.

Sinnen som är relevanta för slöjden

Aristoteles slog fast att människan har fem sinnen: *syn*, *hörsel*, *lukt*, *smak* och *känsel* (figur 1). Känselsinnet kallas även för det taktila sinnet, som får signaler från främst receptorer i handflatorna, på fingertopparna, läpparna och undersidan av fötterna. Idag finns det forskare som menar att vi har fler än fem sinnen, kopplade till att känselsinnet innehåller flera delar som inte bara finns i huden och som ger information som gör att vi kan hålla balans och koll på kroppens position. Så förutom specialiserade sinnesorgan som, förenklat uttryckt, har en specifik plats (ögon: syn, öron: hörsel och balans, näsa: doft, tunga: smak, handen: taktilitet), har vi ett komplext sinne mer utspritt i kroppen; *känseln* eller *kroppssinnet*, som består av känselsinnesceller med olika typer av receptorer i hud, muskler och leder (Egidius, u.å.). Kroppssinnet delas i sin tur upp i olika delar som *balanssinnet*, *muskelsinnet*, *positionssinnet* och *rörelsesinnet*. De talar om för oss var vi befinner oss i förhållande till omgivningen, vad som händer i själva kroppen (Holm Persson & Larsson, u.å.) och har stor betydelse för arbetet i slöjden. Kroppssinnet är tillsammans med det taktila sinnet mycket relevant när material ska bearbetas. Det har exempelvis betydelse för hur vi avgör riktningar och rörelser i mötet mellan kropp, verktyg och material (Illum, 2004), vilken kraft som ska användas och vilka vinklar kroppen ska ha med verktyg i hand. Det gäller både vid bearbetning av hårda material och när mjuka trådar ska flätas eller formas till maskor.

I slöjdarbetet får eleven estetiska erfarenheter i kontakten med materialens och föremålens olika egenskaper; se färger, former och mönster, känna egenskaper hos olika

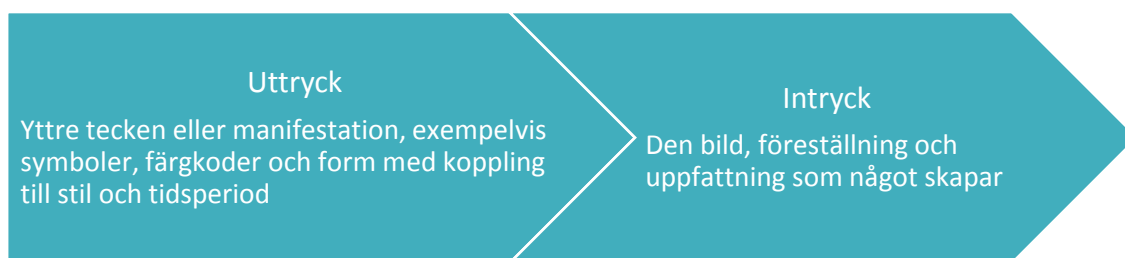
ytter, känna doften av material och lyssna på verktyg och maskiners kontakt med materialen. Muskelsinnet kan erfara när nålen passar – eller inte – till tygets täthet, och om hyvelns vinkel är rätt. Effekten av hammarslaget visar hur kraft och balans ger resultat för spikens väg in i virket, och när tråden ska in i nålsögat fuktas den ofta först i munnen. Dessa erfarenheter bildar grund för nästa slöjdarbete, både hantverksmässigt och för ständigt större medvetenhet om hur föremål kan formges.

Estetiska och kulturella uttryck

Genom slöjdundervisningen ska eleverna ges förutsättningar att arbeta med färg, form och funktion för att skapa olika estetiska och kulturella uttryck. Ett *uttryck* är det som skapar ett *intryck* hos en mottagare (figur 2).

Figur 2.

Uttryck är det som skapar ett intryck hos en mottagare

Ordet kultur kommer av det latinska ordet *cultura* som betyder bearbetning, odling eller bildning, och är kopplat till mänsklig aktivitet i tid och rum. Ett brett kulturbegrepp innefattar alla slags kunskaper, färdigheter och seder samt värderingar och normer, som de mänskliga samhällena är byggda på. Att arbeta med kulturella uttryck i slöjden kan därför handla om att använda sig av symboler, färger eller budskap kopplat till en förening, ett idrottslag eller någon form av ställningstagande, likväl som färg och form kopplat till en tid, en plats, ett land eller till populärkulturella uttryck. Elever har inte samma förståelse för olika kulturella uttryck som vuxna, eftersom de har begränsade kulturella erfarenheter (Vygotskij, 1995; Homlong, 2006, 2011). Här kan vi som lärare välja att vidga deras kunskaper eller välja att ta utgångspunkt i de kulturella erfarenheter de själva redan har. Ett sätt kan vara att undersöka vilka erfarenheter eleverna har av föremål, till exempel att de tar med eller berättar om ett föremål hemifrån som tilltalar dem eller som har en särskild betydelse för dem.

När man lär sig eller erfar något innebär det att man erövrar ett sätt att avgöra vad som i sammanhanget bör uppmärksammas; man utvecklar *uppmärksamhetsstrukturer* (Klarén, 2006). Det kan liknas med att man får "glasögon" för speciella ändamål. Kunskaper och

erfarenheter får en plats i minnet, under förutsättning att de intryck vi får under kunskapsinhämtandet medvetandegörs. Genom kommunikation förenas tänkandet och språket och betydelsen av orden knyts till användandet av dem (Vygotskij, 2001). Dialog och interaktion är därför viktigt för lärande (Magnusson, 2008). Genom samtalen lär sig eleverna nya begrepp och att tänka logiskt, se sammanhang, granska kritiskt och värdera. Begrepp bildas genom att orden kopplas till föreställningar om dem. Det handlar om att ställa frågan: *Vad finns där?* och reda ut till exempel vad föremålet är tillverkat av, hur det är tillverkat och hur det ser ut. Vilka kvaliteter har föremålet?

Begreppet kvalitet har två sidor: En objektiv eller teknisk sida, där kvalitet är en uppsättning egenskaper hos ett ting, som till exempel materialegenskaper, hur hållbart föremålet är, om det är vävt eller stickat, tenn eller plåt, björk eller plywood. Kvalitetsbegreppets andra sida är kopplat till ett individuellt omdöme, till exempel bra eller dåligt i ett specifikt sammanhang. Ett föremåls *estetiska kvaliteter* handlar om formgivningens byggstenar, exempelvis färger, former, punkt och linje, komposition, materialets struktur och taktila egenskaper, alltså de element som används för att formge och skapa uttryck i slöjdens material (Homlong, 2006). Estetiska kvaliteter tar utgångspunkt i sinnliga erfarenheter som utvecklas i formgivningsprocesser. Formgivningselement används och kombineras på olika sätt för att ge speciella uttryck som ger upphov till olika tolkningar beroende av betraktarens eller användarens erfarenheter. Det är alltså möjligt att tala med elever om estetiska kvaliteter utan att göra normativa omdömen, även om det sätt eleven väljer att arbeta med estetiska kvaliteter kan kopplas till elevens subjektiva preferenser – och även lärarens.

Språket är av grundläggande betydelse för lärandet eftersom kunskap görs synligt och hanterbart genom språket (Magnusson, 2008). Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta skrev Esaias Tegnér i ett tal till en magisterpromotion år 1820, och menade att den som tänkt färdigt och kommit till en välgrundad slutsats också bör kunna klä den i ord.

Språket kan dock ha sina begränsningar när sinnesupplevelser ska förmedlas. Forskning visar att det fungerar med vardagsspråk och metaforer och inte krävs avancerade facktermer för att kommunicera kring estetiska kvaliteter, men eftersom barn har färre erfarenheter har de också färre metaforer att relatera till (Homlong, 2006, 2011). I slöjden arbetar vi med konkreta material och föremål som kan ses på, beröras, vridas och vändas på, känna tyngden av etcetera. Jagell (2022) kommer i en studie fram till att kommunikation kring vad hon benämner *estetiska dimensioner* i slöjd är ett samspel mellan kroppsspråk och aspekter såsom rum, föremål, erfarenheter och sinnesförnimmelser sammanvävt med det verbala, och att beröra och hantera föremål är en hjälp när de estetiska dimensionerna ska kommuniceras. Tillsammans kan dessa fem områden ses som didaktiska ledtrådar för att synliggöra estetiska dimensioner och har potential att underlätta kommunikation kring dessa dimensioner i slöjdundervisningen.

Ledtrådarna pekar på att det är fler aspekter än enbart den verbala som samspelar för att stärka kommunikationen (Jagell, 2022).

Sammanfattning

Denna text tar utgångspunkt i att slöjdamnet i grunden är ett bildningsämne som innebär att hantverksmässigt tillverka föremål. Med kunskap och erfarenhet av att formge och framställa föremål i olika material, med olika verktyg och tekniker ges förutsättningar för att eleven själv kan formge och tillverka föremål och använda material och teknik på för eleven kreativa sätt. Att knyta begreppet estetik till ”sinnliga erfarenheter” öppnar för utveckling av slöjdkunskaper både under slöjdprocesser och vid formgivning av föremål, samt för att kunna skapa estetiska och kulturella uttryck. För att hjälpa eleven att analysera de sinnliga erfarenheterna behöver undervisningen stödja elevens uppmärksamhetsstrukturer genom samtal om estetiska kvaliteter.

Om slöjdundervisningen bidrar till utveckling av den ”tränade blicken”, kan elevens medvetenhet om vad han eller hon ser utvecklas. Därmed kan det bli lättare att förmedla den intuitiva upplevelsen verbalt. Verbalt kan vi dock endast använda ord som finns i vår vokabulär. Hur vi uppfattar det verbalt sagda, samt hur vi formulerar oss är också beroende av våra erfarenheter. För en lärare handlar det alltid om val när vi väljer undervisningsmetoder: vad ska eleven få syn på genom den uppgift vi planerar? Hur kan vi hjälpa eleven att uppmärksamma just det? Vilka sinnen ska aktiveras? Vårt mål i slöjden kan vara att försöka fånga och formulera sinnesupplevelser under slöjdprocesser, i syftet att synliggöra, tydliggöra och i slutändan lära något genom sinnen som kan användas i kommande slöjdarbete.

Referenser

Dewey, John (2005). *Demokrati och utbildning*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.

Egidius, Henry (u.å.). Balanssinne. I *Psykologilexikon*. Stockholm: Natur och Kultur
www.psykologiguiden.se/psykologilexikon.

Homlong, Siri. (2011). Samtal om estetiska aspekter i textilslöjden. *Techne Serien - Forskning i Slöjdpedagogik och slöjdvetenskap*, 18(1), 205-215.
<https://journals.oslomet.no/index.php/techneA/article/view/41>

Homlong, Siri. (2006). *The Language of Textiles. Description and Judgement on Textile Pattern Composition*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Holm Persson, Gunilla & Larsdotter, Maria. (odaterad). *Sinnenas betydelse för utveckling och samspel*. Region Jämtland Härjedalen: Barn och Ungdomshabiliteringen.
<https://www.regionjh.se/download/18.5d8827a158da94a9fe7baf2/1484030>

- Illum, Bent. (2004). *Det manuelle håndverksmæssige og læring –processens dialog*. (Doktorsavhandling). København: Danmarks pædagogiske universitet.
- Jagell, Elisabet. (2022). *Kommunicera estetiska dimensioner: Didaktiska ledtrådar i digital visning av slöjdetställning*. Techne Serien - Forskning i Slöjdpedagogik och slöjdvetenskap, 29(1), 45–61. <https://doi.org/10.7577/TechneA.4741>
- Klarén, Ulf. (2006). Vara verkan eller verka vara. – om färg, ljus, rum och estetisk uppmärksamhet. I *Praktiker och forskare om färg, ljus, rum*. Red. Fridell Anter, Karin. Stockholm: Formas.
- Kolb, David A. (2015). *Experiential learning: experience as the source of learning and development*. (2 ed). Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Magnusson, Ulla. (2008). *Språk i ämnet*. Intern rapport från Skolverket. Tillgänglig: <https://www.skolverket.se/download/18.6bfaca41169863e6a6565dc/15539597%2024066/pdf1804.pdf>
- Lundborg, Göran. (2019). *Handen i den digitala världen*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Talle, Susanne; Hansson, Catharina & Hernström, Elisabeth. (2021). *Kunskapande – att arbeta utforskande i skolan med inspiration från Reggio Emilias pedagogiska filosofi*. Stockholm: Liber.
- Vygotskij, Lev Semenovič. (2001). *Tänkande och språk*. Göteborg: Daidalos.
- Vygotskij, Lev Semenovič. (1995). *Fantasi och kreativitet i barndomen*. Göteborg: Daidalos.